

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сипанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ ВЕЗАНИ ЗА КОНЦЕПТ „ФАКТИВНОСТИ“

Један од најзначајнијих догађаја у савременој теоријској синтакси, откривање концепта „фактивности“, инициран је, у ствари, радовима логичара. Најдалекосежнији утицај у овом погледу извршио је британски логичар Џон Остин (John Austin)¹. Остин се, као што је познато, интересовао за различите аспекте комуникативног чина. Упозорио је, поред осталог, на чињеницу да се у извесним случајевима изречена акција и не може другачије остварити до језичким путем — тако „тврдити“, „саветовати“ и сличне радње (за разлику, на пример, од „сећи“ или „размишљати“, чије остварење не зависи од језичке делатности). Глаголи чије се значење у оваквом смислу своди непосредно на језичку акцију названи су *перформативним глаголима*².

Перформативни глаголи се најчешће појављују у конструкцији с допунском реченицом. Током шездесетих година, када су глаголи овога типа највише испитивани, почела се поклањати велика пажња теоријском осветљавању њихових допуна. Један од критерија који су се при том примењивали тичао се истинитости саопштења исказаних таквим допунама.

„Истинитост“ је појам врло важан у савременој логици. Своди се на проверу исказаног према датој стварности: стоји ли иза њега одговарајућа чињеница или не стоји. Истраживања на тој страни, нарочито она која су вршена током шездесетих година, донела су много нових сазнања корисних за лингвистику. Језичка теорија је у тој епоси

¹ В. J. L. Austin, *How to do things with words*, Oxford University Press, 1962.

² Енгл. термин: *performative verbs*. Лингвисти су га преузели од Остина.

од логичара преузела, поред осталог, концепте „пресупозиције“³ и „консеквенце“⁴, који су се показали драгоценим за синтаксичку анализу.

Научне резултате логичара пратили су с највећом пажњом (а прате их и данас) представници генеративне граматике. Из њихових редова потекли су први лингвистички описи рађени с позивом на извесне критерије инспирисане Остиновим идејама. Тако ће, на пример, Џон Рос (John Ross) остати забележен у историји лингвистике по утицају који је извршио на развој синтаксичких студија у седамдесетим годинама својим разматрањем перформативних глагола у оквиру генеративног описа декларативних реченица⁵, а брачном пару Кипарски (Paul Kiparsky и Carol Kiparsky) остаје слава иницијатора сасвим нових, врло продубљених синтаксичких испитивања чије је полазиште у уважавању принципа „фактивности предиката“⁶.

„Фактивношћу“⁷ су Пол и Керол Кипарски назвали особину предиката главне реченице да својим значењем имплицира истинитост

³ Пресупозиција у најужем смислу речи односи се, као што је познато, на извесна предзнања којима располажу учесници комуникације, а без којих правилно разумевање реченица изостаје (кад неко, на пример, каже: *Пера се најзад оженио*, онда у домен пресупозиционих појава спада то да Пера постоји, да га саговорници знају и да је он одговорио са женидбом). Одлика пресупозиције је, сматра се, то да је присуство негације у реченици не поништава (кад неко каже *Перина деца не иду у школу* пресупозиција „Пера има децу“ остаје и даље на снази, мада је предикат негиран). Имајући у виду управо ову одлику, Ева Хајичова (Hajičová) је издвојила и осветлила један посебан случај „подразумевања“ кад, међутим, присуство негације доводи до неких специфичнијих семантичких околности. За такав је случај резервисала термина *алегација* (енгл. *allegation*). Ближа обавештења о теоријском доприносу овог чешког лингвисте даће њена студија *Meaning, Presupposition and Allegation*, *Philologica Pragensia* 17, 1974, стр. 18—25 (прештампано у *Prager Autorengruppe, Functional Generative Grammar in Prague = Forschungen Linguistik und Kommunikationswissenschaft* 2, herausg. von Wolfgang Klein und Arnim v. Stechow, Kronberg/Taunus, 1973, стр. 160—172).

⁴ Термином консеквенце (нем. *Konsequenz*, енгл. *entailment*) издваја се један специфичан вид пресупозиције схваћене у ширем смислу, наиме, случај када се из једне реченице да извести друга у својству непосредне логичке консеквенце (кад неко, на пример, каже: *Пера је сјајнији син*, онда реченица *Пера има млађег брата* стоји у односу консеквенце према претходној).

⁵ John Robert Ross, *On Declarative Sentences*, Readings in English Transformational Grammar, R. A. Jacobs and P.S. Rosenbaum (editors), Walham, 1970, стр. 222—272.

⁶ B. Paul Kiparsky and Carol Kiparsky, *Fact*, Progress in Linguistics, ed. by Manfred Bierwisch and Erich Heidolph, The Hague—Paris, 1970, стр. 143—173.

⁷ Енгл. термин *factivity*.

онога што се његовом допуном износи. *Жалим* је, на пример, фактиван глагол; реченица *жалим што Нада није дошла* подразумева као истину: Нада није дошла. Почетком седамдесетих година значајне студије разних аутора (пре свега Лаури Картунена⁸ и Талми Гивона⁹) осветлиле су реченичне предикате енглеског (и неких других несловенских језика) врло подробно с погледом на семантичко обележје фактивности. При том су извршене и неке корекције у односу на класификациони принцип који је заступљен у раду Кипарских. На те накнадне теоријске интервенције ја се овде нећу освртати¹⁰. Подсетићу само на то да се, сходно основној идеји Кипарских, глаголи разврставају на три групе: осим фактивних, постоје, с једне стране, глаголи „контрафактивног“ карактера¹¹, а с друге — „нефактивни“ глаголи¹². Представник контрафактивног семантичког типа је, на пример, *ћравић се* (*ћрави се да ме не види* и сл.) зато што сугерише неистинитост информације изражене допунском реченицом. Нефактивни глаголи (као *надаћ се*, рецимо) у овом су погледу неутрални, тј. нису имплицативни ни у фактивном ни у контрафактивном смислу.

Теоријске иновације у синтакси које су настале током шездесетих година под непосредном инспирацијом радова логичара нису још увек довољно широко познате у круговима стручњака за словенске језике. Њих су прихватили, на прагу седамдесетих година, пре свега оне међу славистима који су активније пратили развој генеративне граматике. Један од таквих је, на пример, Швеђанин Остен Дал (Östen Dahl). Године 1971. објављен је његов чланак *The Genitive and the Subjunctive in Russian*¹³ у којем се извесне генитивне конструкције руског језика и допунске реченице уведене обликом *чтобы* осветљавају с тачке гледишта проблематике истинитости. Дал наглашава да се опозиција између

⁸ Lauri Karttunen; в. његове студије: *Implicative verbs*, Language 47, No. 2, 1971, стр. 340—358 и *Die Logik englischer Prädikatskomplementkonstruktionen*, Generative Semantik (= Linguistische Forschungen, Band. 11), Werner Abraham /Robert J. Binnick Hrsg., Frankfurt/ M., 1972, стр. 243—275.

⁹ Talmy Givón; в. његове студије: *Forward Implications, Backward Presuppositions, and the Time Axis of Verbs*, Syntax and Semantics, 1, ed. by John P. Kimball, New York—London, 1972, стр. 29—50 и *Opacity and Reference in Language: An Inquiry into the Role of Modalities*, Syntax and Semantics, 2, ed. by John P. Kimball, New York—London, 1973, стр. 95—122.

¹⁰ Најзначајније су оне које Картунен уноси својом студијом *Implicative verbs*.

¹¹ Најчешће се у одговарајућој литератури на енглеском језику овакви глаголи означавају као *Neg-factive verbs*.

¹² Одговарајући енглески термин: *nonfactive verbs*.

¹³ У часопису Scando-Slavica XVIII, стр. 135—139.

(А) допунских реченица које се уводе везником *что* и (В) оних уведених модалним обликом *чтобы* своди на разликовање следећих ситуација: (А) говорно лице је уверено да је оно о чему саопштава стварна чињеница; (В) таквог уверења, напротив, нема (изрицањем реченице *Иван не слышал, что Петр приехал* жели се сугерисати да је Петров долазак чињеница; кад, међутим, не би било извесности у том погледу говорно лице би рекло: *Иван не слышал, чтобы Петр приехал*). С друге стране, примећује Дал, генитив уз негирани глагол ступа у опозицију према акузативу по принципу који у крајњој линији није несличан овоме по коме се регулише употреба разматраних допунских реченица. За разлику од акузатива, генитив ће се појавити онда кад постоји сумња у то да ли је појава о којој се саопштава одређена, конкретизована, односно постојећа, уопште или на датом месту, у датој ситуацији (по Далу¹⁴, говорно лице ће, на пример, рећи *я не вижу мать* ако зна да је мајка ту, у његовом видном пољу, али се нешто испречило између њих па је заклања, а *я не вижу матери* онда кад мајке нема на датом месту, кад је изван његовог видног поља, кад је, дакле, у оквиру дате ситуације у извесном смислу непостојећа). Дал скреће даље пажњу на то да се субјунктивне конструкције са *чтобы* при номинализовању појављују у виду генитивних конструкција а не акузативних, што је у оваквом контексту разматрања карактеристично (*Он просит, чтобы его простили* постаје *Он просит прощения*, а не *прощение*; *Мы ждем, чтобы нас спасли* постаје *Мы ждем спасения* а не *спасение*, и др.). Штета што ова Далова запажања нису имала досада неких ширих одјека међу славистима тако да слична испитивања на материјалу других словенских језика нису вршена.

Исте те 1971. године када је објављен Далов чланак одржан је у Брну међународни симпозијум на коме су разматрана питања реченичног модалитета¹⁵ у словенским језицима. Том су приликом прочитани поједини реферати који су својом садржином могли подстаћи слависте на шире ангажовање око испитивања синтаксичких појава везаних за кон-

¹⁴ Има слависта, као што су показале засада усмене дискусије, који се не слажу у потпуности с Даловом интерпретацијом оваквих руских примера с генитивом односно акузативом. Но та појединост ипак не обезвређује суштину Даловог излагања.

¹⁵ Следећи терминолошку праксу многих савремених синтаксичара, ја овде не говорим о модалности већ о модалитету реченице. Модалитет је, наиме, ширег семантичког опсега — укључује, поред осталог, и оно што класична граматика подразумева под категоријом индикатива (а и оно, разуме се, што обухвата класична дефиниција модалности).

цепт истинитости саопштења. Врло је у том погледу било, на пример, инспиративно излагање Пољкиње Јадвиге Пузињине (Jadwiga Puzynina) *On the speaker's attitudes toward the contents of his utterance*¹⁶. Пузињина је разматрала пољске реченице *Twierdzę, że Piotr śpi, Chę, żeby Piotr spał, To źle, że Piotr śpi* с тачке гледишта остварености онога што је исказано зависном реченицом. Не иста, али у крајњој линији ипак доста сродна тема обрађена је у реферату *Über die Einheitlichkeit der Modalität*¹⁷ чији је аутор угледни слависта из Лајпцига Рудолф Ружичка (Rudolf Ružička). Његов је циљ био да, имајући као узор поменућу студију Џона Роса, осветли генезу руских императивних конструкција помоћу једног (апстрактног) „перформативног“ главног предиката, који се уводи на нивоу дубинске структуре, а од кога зависи модалитет предиката израженог императивом на нивоу површинске структуре. На почетку свога реферата Ружичка је подсетио слависте на следеће: „Као што је у граматички одавно уочено и познато, једна или заједничка особина свих елемената који конституишу лингвистички модалитет састоји се у томе да они стављају садржај реченице, тј. стање ствари описаних у реченици, у одређени однос према његовом фактицитету, дакле према његовој реализацији“¹⁸. Оваквим наглашавањем односа према стварности (тј. оствареном, постојећој чињеници) као фундаменталној одлици реченичног модалитета, с једне стране, а с друге указивањем на значај улоге главног предиката за одређивање модалитета њему подређеног, Ружичка је, у ствари, имплицитно ставио на дневни ред актуелних синтаксичких разматрања у славистици и питање фактивних глагола. Али до непосредних одзива на овај подстрек ипак није дошло.

Словенски језици, међутим, пружају баш довољно повода за то да се истраживач заинтересује за тему о којој је овде реч, без обзира на своје лично теоријско-методолошко опредељење и свет лингвистичких појмова којима располаже. На поменутом симпозијуму у Брну чешки лингвиста Јан Седлачек (Jan Sedláček) је поднео запажени рефе-

¹⁶ Реферати и дискусије са симпозијума објављени су у зборнику који носи наслов *Otdzky slovanské syntaxe III* (Брно, 1973); в. њен реферат на стр. 103—109.

¹⁷ В. *Otdzky ... III*, стр. 47—59.

¹⁸ „Eine oder die gemeinsame Eigenschaft aller die linguistische Modalität konstituierenden Elemente scheint darin zu bestehen — und das ist in der Grammatik seit langem erkannt und bekannt — den Inhalt eines Satzes, den im Satz beschriebenen Sachverhalt, in ein bestimmtes Verhältnis zu seiner Faktizität, also seinem Eintreten, seiner Realisierung zu setzen“ (стр. 47—48).

рат под насловом *O modalitě vedlejších vět v slovanských jazycích*¹⁹ у коме је дат увид у синтаксичке појаве карактеристичне баш с те тачке гледишта. Седлачек их је осветлио првенствено из синхроне, компаративно словенске перспективе. Словенски језици, подсећа он, имају посебна средства за разликовање „ограничене реалности“ („omezené reálnosti“, стр. 231)²⁰ од праве реалности којом се одликује садржина зависне реченице, али та средства нису свугде иста. Јужнословенски језици се од осталих разликују по томе што не употребљавају доследно модалну форму зависног предиката у циљу обележавања „ограничене реалности“. Но и међу јужнословенским језицима постоје у том погледу несаслагласности. Бугарски, рецимо, за разлику од словеначког, доследно искључује модални облик предиката из службе означавања „ограничене реалности“. Функцију одговарајуће ознаке „ограничено реалног“ на супрот реалном преузимају овде доследно коњункције (по овој црти понашања, својственој, уосталом, и македонском, бугарски се прикључује осталим типично балканским језицима). Седлачек иначе модалитет зависних реченица назива индиректним модалитетом слажући се са гледиштем, које је шездесетих година заступао познати чешки синтаксичар Јарослав Бауер, да „der Nebensatz hat keine eigentliche, direkte Modalität, sondern nur eine indirekte“²¹. Изражавање тог индиректног модалитета, упозорава Седлачек на крају свог излагања, спада у оне области словенске синтаксе „ktěre jsou dosud poměrně málo prozkoumány jak v plánu synchronně konfrontačním, tak v plánu historickosrovnávacím“ (ор. cit., стр. 231). Ово Седлачеково упозорење је сасвим уместно. Па ипак, за протекле две деценије објављени су неки радови који у овом погледу пружају важна обавештења. Још 1956. је Љубомир Ђурович у својој књизи о изражавању модалности у словачком и руском језику²² изнео опсервације и податке који доприносе бољем познавању проблема модалитета словенске зависне реченице уопште, посебно аспеката тог проблема у поменутиим језицима. Књига Казимира Полањског

¹⁹ В. Otázky . . . III, стр. 227—231.

²⁰ Овим аутор хоће да каже да се не ради о иреалности, већ о категорији неизвесне реалности (хипотетичности).

²¹ В. Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Брно 1972, на стр. 275. На истој тој страни, у напомени 10, осврћући се на један рад К. Свободе, Бауер, поред осталог, наглашава следеће: „Er hat nicht recht, wenn er in einigen Fällen auch dem Nebensatz eine selbständige Modalität zuschreibt“.

²² Љубомир Ђуровић, *Modalnost'. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacích vzťahov v slovenčine a ruštine*, Братислава 1956.

о синтакси сложене реченице у горњолужичком из 1967. године²³ веома је информативна у погледу одговарајуће горњолужичке ситуације. Поједини су истраживачи, уосталом, на основу познавања словенских језичких факата износили и извесна гледишта од ширег, општелингвистичког значаја. Тако је, на пример, још 1965. Јарослав Бауер изнео једну опаску поводом конкретних чешких примера која упућује на то да лексичка семантика главног предиката регулише модалност зависне реченице²⁴. Али се за том његовом опаском тада није пошло. Још није било довољно интересовања међу славистима за семантичка истраживања на тој страни.

Моја је намера овде да нешто детаљније изнесем нека своја размишљања, која сам иначе у главним цртама недавно већ усмено излагала пред иностраним славистима²⁵, а која се тичу наших садашњих могућности анализе у словенској синтакси, после прихватања концепта фактивности као релевантног теоријског остварења.

Разматрајући енглеске глаголе чије значење имплицира одређени однос садржине њихових допуна према истини, Лаури Картунен се једном напоменом осврће на неидентичност лексичког инвентара одговарајућих имплицативних предиката у финском језику²⁶. Што се словенске језичке стварности тиче, с обзиром на познату видску посебност глагола, постоји већ а priori извесност да се списак словенских имплицативних предиката неће подударати са списком који је утврђен за енглески²⁷ и немачки²⁸. Узмимо, на пример, у разматрање семантичку

²³ Kazimierz Polański, *Składnia zdania złożonego w języku górnołużycznym*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967.

²⁴ В. шта он каже поводом непостојања примера типа **viděl, aby někdo přišel* — *Syntactica slavica*, на стр. 279.

²⁵ Маја 1976. у Грацу и Бечу, у предавању под насловом *Aktuelle theoretisch-methodologische Probleme der slavischen Syntax*.

²⁶ „The distinction between implicative and non-implicative verbs is, of course, not limited to English. The same distinction shows up, for example, in Finnish. There also seems to be a close agreement with respect to the non-implicative verbs. If a verb is non-implicative in English, its closest equivalent in Finnish, perhaps without exception, is also a non-implicative verb. What seems more language-specific, however, is the inventory of implicative verbs . . .“ (*Implicative verbs*, стр. 341, нап. 3). Иза ове констатације Картунен наводи делимичну листу финских имплицативних глагола „whose English equivalents do not seem to have this use“.

²⁷ В. на пример списак наведен у поменутој Гивоновој студији *Forward implications* . . . , на стр. 30.

²⁸ В. нпр. који се немачки глаголи помињу у Картуненовој студији *Die Logik englischer Prädikatkomplementkonstruktionen*.

класу глагола коју Гивон подразумева под термином „глаголи манипулације“²⁹. За овакве је лексичке јединице немачког или енглеског језика сагласно утврђено да функционишу као фактивни предикати. Међутим, ако је реч о словенским глаголима овог семантичког типа, јасно је да је својством фактивности маркиран само онај предикат који се појави у перфективној видској верзији. Према томе, немачком фактивном глаголу *zwingen* одговара редовно перфективно пољско *przymusić*, али не и имперфективно *przymuszać*; немачком *verhindern* руско *помешать*, али не и *мешать*; немачком *anhalten* словеначко *ustaviti*, али не и *ustavljati*, и сл. Имперфективни видски облик се у односу на перфективни понаша као немаркирана према маркираној јединици, тј. обично је нефактивно употребљен (нпр. *Они су ме задржали да одишем, али сам ја ипак отишла*) што, међутим, не значи да се фактивна употреба доследно искључује (уп. *Тамо лежи њеврнути камион, зато су милионери заустављали сва возила*). Неидентично понашање видских парњака у погледу одређивања фактивности омогућује у словенским језицима образовање реченица као што је следећа, српско-хрватска: *Узалуг је заустављао кола, није их зауставио*. Немачки превод ове реченице гласио би: *Umsonst versuchte er den Wagen zum Stehen zu bringen, er hat ihn nicht zum Stehen gebracht*. Карактеристично је да овде две лексичке јединице — *versuchen* и *zum Stehen bringen* — преносе значење имперфективног српско-хрватског глагола *заустављати*.

У словенским језицима због видске специфичности глагола нема двосмислености ако се ради о преводним еквивалентима енглеске реченице *That John forced Shirley to polish his shoes surprised me* за коју Џејмс Меколи (James McCawley³⁰) наглашава да у принципу може имати две семантичке интерпретације у зависности од тога чему се човек у датој ситуацији чуди — томе што је Џон покушао да натера Ширли да му глача ципеле или томе што је успео да натера Ширли да му их глача. За сваку од ових двеју интерпретација словенски језици бирају посебну видску верзију глагола манипулације (у српскохрватском, рецимо, за прву: *Изненадило ме је да је Џон ипак Ширли да му глача ципеле*; за другу: *Изненадило ме је да је Џон на ипак Ширли да му глача ципеле*). Све ово показује, с једне стране, колико треба бити оба-

²⁹ В. који глаголи представљају групу коју Гивон назива *Coercive-Manipulative Verbs* у својој студији *Opacity and Reference in Language . . .*, стр. 103.

³⁰ У раду *Kac and Shibatani on the Grammar of Killing, Syntax and Semantics*, I, ed. by John P. Kimball, New York—London 1972, на стр. 139.

зрив приликом разматрања семантике глагола које има за циљ доношење неких по синтаксу далекосежнијих, генералнијих закључака. Обично се до краја испостави да има више појава но што се предвиђало које спадају у област онога што се у општој лингвистици данас назива „језички специфичним“³¹. С друге стране, испитивања овакве врсте осветљавају улогу словенског вида из једног новог угла. Очеvidно је да се у извесним ситуацијама, као што је ова малочас описана, опозицијом перфективног и имперфективног вида главног предиката регулише модалитет зависне реченице с погледом на истинитост њене садржине. Искрсавају пред нас следећа начелна питања: како сада, у светлу ових нових теоријских сазнања о функцији коју може добити видска опозиција, интерпретирати категорију словенског вида у целини? Којим методом приказати семантичку комплексност предикатске јединице које припадају групи глагола „принуде и манипулације“? Од почетка седамдесетих година до данас било је интересантних покушаја да се глаголска аспектуалност проучи са једног генералнијег семантичког становишта. Подсетићу овде само на радове двојице британских лингвиста. Форсајтова разматрања видске проблематике руских глагола из 1970.³² наводе на то да би словенску имперфективну верзију глагола манипулације требало сматрати семантички комплекснијом од перфективне,³³ па би, у складу с тим, при приказивању њеног значења на нивоу дубинске структуре најприхватљивије било увести један апстрактан глагол типа „покушати“ (*ишера* = „покушава да натера“). С друге стране, 1973. године је Џорџ Дилон (George L. Dillon³⁴) изнео уверење, које је више у складу са досадашњом словенском традицијом у тумачењу природе глаголског вида, да би довољно било на нивоу дубинске структуре

³¹ Енгл. термин *language specific*. Указује на то да се ради о појавама везаним само за поједине језике, у контрасту према „универзалијама“.

³² James Forsyth, *A Grammar of Aspect: Usage and Meaning in the Russian Verb*, Cambridge, University Press, 1970.

³³ Форсајт, на пример, на стр. 71. наведеног дела примећује: „The imperfective may express so strongly a conscious attempt to perform the action that it may in some contexts require a different translation equivalent from that of the perfective past tense“, а на стр. 72, наводећи неке аспектуалне парове руског језика, даје им следеће преводне еквиваленте енглеског: „убеждавал tried to convince — убедил succeeded in convincing, отговаривал tried to dissuade — отговорил dissuaded successfully . . .“ Облик *tried* (= покушао је), дакле, фигурише у овим енглеским преводним конструкцијама.

³⁴ У студији *Perfect and other aspects in a case grammar of English*, Journal of Linguistics Vol. 9, No. 2, 1973, стр. 271—279.

језика увести дистинктивно семантичко обележје „комплетивност“³⁵ које би у једним случајевима испољавало вредност (+), а у другима (—). Ако би се то прихватило, обележје „комплетивно“ (+) добили би словенски глаголи перфективног, а обележје (—) глаголи имперфективног вида. О овим и другим евентуалним методолошким решењима требало би у скорој будућности подробније дискутовати.

У принципу, у словенским језицима допуна фактивних глагола није као таква издвојена посебним средством од осталих иначе могућих допунских реченица. О томе најречитије говори чињеница да чак и допуна једног типично контрафактивног глагола не мора доследно бити граматички различито обележена од допуне фактивног. Тако ће се, на пример, реченице с контрафактивним предикатом „правити се“ и оне с фактивним „схватити“ допуњавати идентичним типом зависне синтаксичке структуре, као што је то случај са следећим српскохрватским примерима: *уравио се да ништа није видео* и *схватио је да ништа није видео*. Није, међутим, редак случај да се уз контрафактивни глагол појаве две граматичке верзије допунске реченице које се међусобно постављају у однос „факултативних варијаната“: једна од њих је она иста која се појављује и уз фактивне глаголе, а друга је маркирана као контрафактивна, тј. својим обликом указује на то да је њена садржина супротна истини.³⁶ Тако, на пример, ако је у питању глагол са значењем „правити се“, у чешком и српскохрватском долазе у обзир две конструкционе могућности за преношење исте реченичне информације: *tvářil se, že tne pozná* и *tvářil se, jako by tne poznal*³⁷, *урави се да ме не ђознаје* и *урави се као да ме не ђознаје*. Чешка верзија допуне са *že* и српскохрватска са *да* су немаркираног карактера, док је верзија са *jako by*, односно *као да*, маркирана као контрафактивна. Детаљније испитивање словенских реченица граматички маркираних контрафактивношћу се тек очекује.

³⁵ Енгл. термин *completivity*. Иначе, потпунија обавештења о томе какве све семантичке интерпретације, осим комплетивности, долазе у овом проблемском домену у обзир даће књига Британца Бернарда Комрија (Bernard Comrie): *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge University Press, 1976 (посебно поглавље 2. *Aspect and inherent meaning*, стр. 41—51).

³⁶ Моје опширније излагање о овом типу реченица биће објављено 1978. године у зборнику посвећеном шездесетогодишњици америчког слависте Хораса Ланта (Horace Lunt).

³⁷ О овом конструкционом паралелизму у чешком говорио је Бауер — в. *Syntactica slavica*, на стр. 284.

До појаве посебне граматичке ознаке у словенским језицима долази онда кад: (1) реализација онога о чему допуна саопштава тек предстоји; (2) говорно лице није сигурно у истинитост онога што је саопштено допуном. За већину словенских језика оваква посебна ознака је обавезна у случају (1). Какве ће врсте она бити, то зависи од језика који је у питању. Севернословенска језичка група прибегава ту, као што је познато,³⁸ увођењу модалне форме у зависну реченичну структуру, а они од јужнословенских језика који и иначе, у неким другим појединостима, испољавају своју припадност „балканском језичком савезу“, употреби везника специјализованог за нефактивне ситуације³⁹. Глаголи са значењем „желети“ или „хтети“ спадају у имплицативне предикате у смислу (1) — сугеришу идеју о томе да до остварења онога што се износи допуном тек треба да дође. Отуда, дакле, ознака модалности у зависној структури пољског примера *Chcę, żeby Piotr spał* (насупрот одсуству такве ознаке у примеру *Twierdzę, że Piotr śpi*); отуда појава нефактивног *ga* у македонској реченици *Сакам га ње љрашам* (а појава фактивног *дека* у реченици *Забележав дека не е дојден*).

По томе што не уводи посебно граматичко средство ради указивања на случај (1), српскохрватски се издваја од већине осталих словенских језика. Наиме, у српскохрватском се исти тип допуне уведене везником *га* остварује у следећим (и осталим, њима сличним) реченицама: *Желим га Пејтар сјава, Знам га Пејтар сјава*, итд. Због оваквих семантичких околности, извесне српскохрватске реченице, узете ван ширег контекста, испољавају недовољну семантичку прозирност. Глагол са значењем „заборавити“, на пример, отвара у принципу могућност за двосмисленост реченице. Испитујући глагол тога значења у енглеском језику, Гивон⁴⁰ је тачно приметио да он може имати две различите импликације. С једне стране, може се претпоставити да је у периоду који претходи некој „датој оси времена“ постојало знање о томе да је оно што допунска реченица износи чињеница, па је потом такво знање нестало. С друге

³⁸ Овде неће бити речи о конструкцијама с допунским инфинитивом у својству варијантне верзије зависне реченице. О томе кад се инфинитив поставља у варијантни однос према зависној реченици в. Милка Ивић, *Проблематика српскохрватског инфинитива*, Зборник за филологију и лингвистику, XV/2, 1972, 115—138.

³⁹ Македонски и бугарски, а уз њих и остали несловенски језици који се прикључују „балканском језичком савезу“, разлике у типовима допунских реченица обележавају везничком опозицијом. В. списак везничких форми одговарајућих језика у књизи Ирене Гришкат *Синудије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975, на стр. 74—75.

⁴⁰ Talmy Givón, *Forward Implications . . .*, стр. 36.

стране, исти глагол може имплицирати и то да је у једном периоду који претходи „датој оси времена“ постојало знање о томе да треба остварити оно што допуна исказује, па је потом такво знање нестало. Језици којима је то могуће формалним средством указују на разлику између ова два значења (уп. у бугарском: *Забравих, ч е имам оръжие в ръцете си*, насупротив: *Ти забрави да сложиш кърпи*⁴¹). У српскохрватском, међутим, због поменуте ситуације формалног неразликовања, могућа је појава двосмислених реченица, као што је следећа: *Заборавила сам да држим руке у хладној води* (прва могућа интерпретација: „заборавила сам чињеницу да држим руке у хладној води“; друга могућа интерпретација: „заборавила сам да треба да држим руке у хладној води“).

Поменути случај (2), тј. ситуација када говорно лице даје на знање да нема извесности у погледу онога што изриче допунском реченицом, у већини словенских језика добија такође своје граматичко обележје у виду модалне форме, док бугарски и македонски и овде искоришћавају нефективни зависни везник као одговарајући граматички знак. „*Не видях да влиза някой* рећи ће се у бугарском, објашњава Зара Генадиева—Мутафчиева⁴², онда кад се има у виду „може да влиза някой, но аз не съм видял“; *Не видях, ч е влиза някой* рећи ће се, напротив, кад се зна да „влиза някой, но аз не съм видял“. У руском ће се оваква дистинкција обележити опозицијом индикатива и субјунктива (*Не видел я, чтоб кто-нибудь вошел* / *Я не видел, что кто то вошел*⁴³), што је карактеристично и за многе друге, не само словенске језике⁴⁴.

Српскохрватски не уводи модалну форму ради ознаке случаја (2) уколико је он стриктно ограничен на допунске реченице (не каже се **нисам видео да би неко ушао* или сл.). Модална форма предиката, међутим, као својеврстан знак неизвесности, долази у обзир, као у многим

⁴¹ Поређење ових бугарских примера с одговарајућим руским врши И. Грицкат у поменутој књизи на стр. 170.

⁴² Зара Генадиева—Мутафчиева, *Подчинителният съюз ДА в съвременния български език*, София, 1970, на стр. 38.

⁴³ Ови руски примери наводе се у поменутој књизи И. Грицкат, стр. 170, у паралели с одговарајућим бугарским.

⁴⁴ В. нпр. излагање о томе у чему је разлика између француског примера са субјунктивом *Il ne voit pas que Marie soit partie* и њему одговарајућих индикативних примера *Il ne voit pas que Marie est partie* и *Il voit que Marie est partie* — Jean-Pierre Paillet, *Problèmes de notation pour l'étude du contenu linguistique*, *Problèmes et méthodes de la sémiologie* (= *Languages* 35), Paris 1974, на стр. 42.

другим језицима⁴⁵, уколико се ради о зависној релативној реченици. На пример, уместо (немаркиране) реченице у индикативу *Девојчица тражи да јој кујимо лујку која уме љевати* рећи ће се *Девојчица тражи да јој кујимо лујку која би умела љевати* ако се жели нагласити одсуство извесности у погледу тога да ли таква лутка постоји или не. Ова друга реченица се, разуме се, у таквом случају односи према првој као семантички маркирана синтаксичка структура.

Допуну глагола какав је „видети“ у својој негираној верзији српскохрватски може увести не само општезависним везником *да* већ и упитним везником *да ли*: *Не видим да ли је неко ушао* поред *Не видим да је неко ушао*. Присуство упитне коњункције наглашава недостатак сваке информације о истинитости онога о чему допуна саопштава.

Употреба коњункције упитности у словенским допунским реченицама посебан је семантичко-синтаксички проблем којем је досада недовољно пажње посвећивано. Постоје у том домену дивергенције међу словенским језицима чије би дубље теоријско осветљавање могло бити од користи и студијама опште семантике. Једна од њих се тиче могућности напоредног увођења афирмативног и упитног везника уз глагол „знати“ у обе његове могуће верзије, афирмативној и негираној. Ђуrowич је, на пример, напоменуо да у словачком не постоји реченица *Viem, či si tam bol*.⁴⁶ Бауер, међутим, скреће пажњу на то да се у чешком присуство упитне коњункције уз прво лице глагола са значењем „знати“ не искључује и наводи пример *Však já vím, zdali jsi tam byl*⁴⁷. У овоме се српскохрватски слаже са чешким. У српскохрватском је, уосталом, могуће уз облик првог лица негираног глагола „знати“ употребити, поред упитног везника, и афирмативни (нпр. *Не знам да су се враћили* и сл.), што је у горњолужичком, како наглашава Полањски⁴⁸, немогуће. Овакве информације, дате мање више успутно, ипак нису задовољавајуће. Требало би систематски истражити све семантичко-синтак-

⁴⁵ В. нпр. шта Гивон каже о разлици између релативних реченица у шпанским примерима *Juan esta buscando a una criada que es bonita* и *Juan esta buscando a una criada que se es bonita* — Talmy Givón, *Opacity and Reference in Language* . . . , на стр. 102.

⁴⁶ L'ubomír Ďurovič, *Obsahové vedl'ažší věty*, Jazykovedné štúdie 4, 1959, на стр. 160—161.

⁴⁷ „L'. Ďurovič povazuje pro slovenštinu za vyloučené věty typu *viem, či si tam bol*. V češtině možné jsou: *však já vím, zdali jsi tam byl* → *že jsi tam byl* || *že jsi tam nebyl*, naznačuje se v nich obecně, že mluvčí ví, která z obou možností platí, ale neříká se to konkrétně“.

⁴⁸ Kazimierz Polański, op. cit., на стр. 98.

сичке околности ширег контекста које у ова четири поменућа словенска језика утичу на избор везника у допуни глагола „знам“ и „не знам“. Карактеристично је, рецимо, да у Бауеровом примеру стоји и једно „међутим“ и наглашено „ја“, док ни једног ни другог нема у примеру из словачког језика о којем говори Ђурович.

Словенски се језици међусобно разликују и по везничкој ознаци немодалне допунске реченице⁴⁹ кад је глагол „сумњати“ главни предикат. У руском, на пример, у таквом случају долази у обзир афирмативни везник *что* (*я сомневаюсь что . . .*). У горњолужичком се, међутим, појављује упитна коњункција *hač* (*Dwěluju, hač...*)⁵⁰. И пољски има на располагању индикативну допунску конструкцију с упитним везником, који је у овом случају *czy*; нпр.: *Wątpię w to, czy Piotr ma rację*. Српскохрватски преводни еквивалент би у таквој реченици, међутим, имао афирмативну коњункцију, никако упитну: *Сумњам у то да Пејтар има право*. Очевидно је да значење „сумњати“ садржи у себи елемент питања. Они словенски језици који уводе у допуни упитни везник свакако наглашавају ту семантичку појединост. Та могућност инсистирања односно неинсистирања на моменту питања заслужује да буде дубље осветљена због значаја који цео овај проблем може имати на нивоу студија опште семантике.

Разуме се, ово о чему је досада овде било речи није никако све што би се могло уочити у области проблематике истинитости исказа. Та проблематика, уосталом, није ограничена на допунску реченицу, чак ни на реченицу у ужем смислу речи. За енглеску упитну реч *why*, на пример, констатовано је⁵¹ да се одликује двосмисленошћу кад долази као реакција на нечију констатацију: *He is an idiot* „Он је идиот“. С једне стране, питање *why*? може поставити човек који уопште не сумња у истинитост констатације, па се распитује само о ономе што је проузроковало стање „бити идиот“. Истим питањем *why*? може, међутим, реагирати и човек који не верује у оно што је чуо и распитује се о аргу-

⁴⁹ Модална форма долази овде у обзир кад се сумња у то да се уопште може десити оно о чему допуна саопштава, Уп. *Сумњам да би она Пејтра одала* (значење: „Сумњам да би се то могло догодити да она Петра ода“) са *Сумњам да је она Пејтра одала* (значење: „Чињеница је да је неко Петра одао, али ја сумњам да је то она“ или „Сумњам да је чињеница ово: она је Петра одала“, у зависности од контекста).

⁵⁰ „Czasownik *dwělować* dopuszcza tylko zdania pytajno-zależne sprawdzające lub spójnikowe z conjunctionem (*Dwěluju, hač . . .*, *Dwěluju, zo by . . .*), ale zaprzeczony otwiera pozycję dla zdań intencjonalnych spójnikowych w indicatiwie (*Njedwěluju, zo . . .*)“, Kazimierz Polański, op. cit., na str. 97.

⁵¹ Paul Kiparsky and Carol Kiparsky, *Fact*, na str. 169.

ментима који поткрепљују овакво тврђење. Српскохрватски у таквим случајевима разрешава двосмисленост на тај начин што за прву поменуту интерпретацију резервише облик *zашто*, а за другу *ошкуда* или *ио чему*.⁵² Српскохрватски, дакле, за разлику од енглеског, спада међу језике који опозицијом облика за упитност сигнализују специфичне семантичке разлике засноване на релевантности концепта фактивности.

Закључујући ово излагање желела бих да нагласим: теме из овде приказаног проблемског круга заслужују да им словенски језички стручњаци наредних година посвете велику пажњу, и то из више разлога. Те теме, с једне стране, стимулишу сакупљање информација о неким досада једва примећеним особинама словенских језика. С друге стране, оне активирају интересовање за типолошка проучавања тиме што сугеришу нове класификационе критерије. Оне, даље, наводе на преиспитивање досадашњих тумачења појединих специфично словенских граматичких категорија полазећи са потпуно нових теоријско-методолошких позиција. И најзад, што је можда најважније, оне дају подстрек за шира, општелингвистичка разматрања.

Милка Ивић

S u m m a r y

Milka Ivić

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SLAVIC SYNTAX IN CONNECTION WITH THE CONCEPT „FACTIVITY“

Having previously explained the meaning of the concept „factivity“ and its importance for the development of syntactic investigations, the author has pointed up to new possibilities it gives for better understanding of some Slavic syntactic phenomena. First of all, the author has here dwelled upon the „factive“ interpretation of aspectual pairs of Slavic predicates which belong to the group known as „verbs of manipulation“, pointing at

⁵² За поједине говорне представнике српскохрватског језика *zашто* је немаркирани облик — могао би се евентуално појавити и у функцији коју смо овде констатовали за *ошкуда* и *ио чему*, док обрнуто не би било могуће, тј. ове две друге упитне форме испољавају маркираност у поменутом смислу.

the consequences which that interpretation can have in the fields of syntax and general semantics. Consideration has then been given to some specific cases concerned with the formation of Slavic sentence whose main predicate is, first, some verb of the counterfactive type and, second, some verb of the nonfactive type. The specific grammatical behaviour of the Serbo-Croatian translational equivalent of the English interrogative word *why* has also been brought to the readers' notice.